

A szovjet nő ikonológiája

A nőábrázolás változásai a szovjet plakátokon és képeslapokon

Erwin Panofsky német művészettörténész (1892–1968) különbséget tesz *ikonológia* és *ikonográfia* között. Szerinte, az ikonográfiai elemzésnél szükségünk van irodalmi háttértudásra, miközben az érdektelen, hogy mi magunk olvastuk-e a forrásokat, vagy pedig azok szájhangyomány útján épültek be műveltségünkbe. Az ikonológia esetében viszont a cél rejtett jelentéstartalmak, „szimbolikus értékek”¹ felfedése, amelyekről lehet, hogy még maga a művész sem tudott, amikor az alkotást létrehozta, és amelyek olykor különbözhetnek is attól, amit az alkotó velük eredetileg ki akart fejezni.²

Jelen tanulmányban a szovjet nő ikonológiájáról írok.

Panofsky meghatározása szerint, az ikonológia nézőpontjából az alkotás nem magáról az alkotóról, hanem inkább a korszellemről szól. Az ikonológia a vizuális kultúra része, és egy olyan világban, ahol az írott szó jelentősége csekély, meghatározó szerepet játszhat. A huszadik század elején a képeknek még óriási jelentőségük volt, mivel a lakosság jelentős része nem, vagy alig-alig tudott olvasni. A képiségnek ma ismét kulcsszerep jut, mivel a média egyre jobban átveszi az olvasás szerepét. Ilyenformán a szovjet idők plakátjainak és képeslapjainak körülbelül az a szerepük lehetett az értékek közvetítésében, mint manapság a reklámoknak, ám a reklám ott a politikai meggyőzés funkcióját töltötte be. A képeslapok főként amiatt tarthatnak igényt a történészek figyelmére, mert személyes érintkezés céljára készültek, vagyis az egyén életének egy-egy jeles eseményéhez kapcsolódtak. Ez lehetett családi esemény, utazás vagy akár valamely hivatalos állami ünnephez kapcsolódó köszöntés. Ezért érdekes lehet megvizsgálni, milyen jelképeket és értékeket közvetítettek, vagyis a korszakban miféle szimbólumrendszer volt forgalomban. Azaz: mi számított szépnek, és a szovjet nők hogyan jelentek meg a képeslapokon? Fontos ugyanakkor arról is szót ejteni, mennyire jelentős a képek gondolkodásra gyakorolt hatása, hiszen tudatalattink másodpercenként körülbelül hét benyomást képes feldolgozni. Ez azt jelenti, hogy a képeslapoknak,

plakátoknak döntő szerepük lehet az egyén világképének alakulásában, akkor is, ha az illető esetleg nem is tud róla. Ezért a divat, a plakátok és a képeslapok – mint a vizuális kultúra részei – méltán tarthatnak számot a történészek érdeklődésére.

Mindenekelőtt érdemes megvizsgálni, milyen változások figyelhetők meg a szovjet korszak plakátjain a XX. század elején készült, nőket ábrázoló képekhez képest.

A XX. század során a távolságok áthidalása hatalmasat fejlődött, s ez magával hozta a postai kézbesítés idejének jelentős lerövidülését is. Ehhez hozzájárult az analfabetizmus fokozatos folszámolása is, ami lehetővé tette azt, hogy az emberek rendszeresen levelezhessenek egymással. A kapcsolattartás speciális formájának tekinthetjük az üdvözlőlapokat is, amelyek azon kívül, hogy tiszteletet, gondoskodást, vagy pusztán egy kedves gesztust közvetítettek a címzett felé, esztétikai élményt is nyújtottak.

A képeslapok elődei az osztrák tartományokban 1869-ben bevezetett *levelező kártyák* voltak, melyeket a párizsi világkiállítást követően (1869) az egész világon megismertek.³ E képeslapokat hiteles történeti forrásként tekinthetjük, ahogyan azt Oláh János *A képeslapok a múltból* című kötet előszavában írja: segítenek az emlékezés folyamatában, s megjelenítik a múltat a következő nemzedékek számára.⁴

Ami a plakátokat illeti, ezek is az elmúlt hétköznapi fontos dokumentumai, figyelemfelkeltő szerepük különösen háborúk idején volt rendkívüli.⁵ A plakát eredete szintén a tizenkilencedik század második felére nyúlik vissza. Közvetlen életre hívójának a japán művészetet tartják, amely egyszerű, lényegre törő ábrázolásmódjával nagy hatást gyakorolt az európai művészekre, akik a hétköznapi életben ezt a formát alkalmazták a tömegekkel való kommunikációjukban. A szovjet vezetés is előszeretettel vette igénybe a reklámnak, illetve a propagandának ezt a fajtáját. A személyi kultuszhoz nélkülözhetetlenek voltak a nagy mennyiségben gyártott, közfogyasztásra szánt plakátok és képeslapok, amelyek egyértelműen és világosan hirdették a párt elvárásait és ideáljait. A szovjet eszmény mindkét nem esetében az erőt, a határozottságot és az egészséget hangsúlyozta, míg korábban, a század elején a plakátok/képeslapok inkább a gyöngédséget s a különböző férfi és női szerepeket tükrözték.

A szovjet időszak kulturális irányzatát *szocialista realizmusnak* nevezték. Ez tematikájában a dolgozó osztályok problémáinak bemutatását, az osztályellenség leleplezését és a hibák feltárását jelentette – utóbbit azért a művészeknek nem kellett és nem is volt ajánlatos annyira komolyan venni –, továbbá pozitív hősök felmutatását és optimista végkicsengést követelt meg. A szocialista realizmus hétköznapi embereket, szituációkat állított az ábrázolások középpontjába, és a marxizmus-leninizmus eszmeiségét közvetítette. A korszak fölfogása szerint, a szocialista realizmus nem stílus vagy formarendszer, hanem egy értékrend közvetítése: feladata a

közösség szolgálata, ami proletariátus osztályhatalmán alapul.⁶ A legfőbb érték a kétkezi munka, valamint a szabadság, az egyenlőség és a testvériség (látszata) – ami a propagandában mint szolidaritás jelent meg –, illetve az ezen értékekre épülő társadalom, ahol mindenkinek megvan a helye. Nem léteznek osztálykülönbségek, vagyis nincs vagyoni differencia, s minden ember számára rendelkezésre állnak a munkához és a mindennapi élethez szükséges föltételek. Mindezt a párt, illetve a párt legfőbb vezetői biztosították: nem véletlen, hogy ezek szerepe egyre fontosabbá vált, ami aztán a személyi kultusz kialakulásához vezetett. Lenin és Sztálin képmásai hatalmas plakátokon öröködtek a szovjet társadalom s annak rendje felett.

Ami a nőábrázolásokat illeti, a szocialista realizmus a női nemet általában férfiasnak, prűdnek és aszexuálisnak ábrázolta. Kivételek csak nagyon ritkán akadtak, például a nemzetközi Nőnap képeslapjain, vagy amikor az embereket sportolásra, egészséges életmódra kívánták nevelni.⁷ A nőábrázolásokkal kapcsolatban a következőket érdemes megvizsgálni:

1. Mi számított szépnak a vizsgált időszakban?
2. Milyen volt a nő és környezete viszonya?
3. Egyenrangú volt-e a nő a férfival?
4. A képeslapok és plakátok tematikus csoporto sítása:
  - munkásnő (parasztasszony, gyári munkás, tanítónő, vasutas nő);
  - harcós amazon (háborús képeslapok és poszterek);
  - anya;
  - feleség.

A szépségábrázolással kapcsolatban a következők érdemelnek figyelmet: a törekeny, támogatást és gyöngédséget sugalló polgári idillt hangsúlyosan férfias, a munkahelyén helytálló és a szocializmus ügyét öntudatosan képviselő nőtípus váltotta fel – legalábbis a plakátokon és a képeslapokon.

Az új nőideál szellemi megalapozásában a *Kresztyanka* és a *Rabotnyica* című lapok jártak az élen. Az általuk képviselt nőideál mindenekelőtt önálló volt: olyan eszmény, aki képes anyagilag gondoskodni saját magáról, s ami a még fontosabb: véleményét nem rendeli alá a konzervatív társadalom elvárásainak, s nem hajlandó elfogadni alárendelt szerepet. A segítséget nem kívülről, passzívan várja: maga kívánja létrehozni azokat az intézményeket, amelyek felszabadítását szavatolják. Hozzá kell tegyük: ez az eszményi nő nem volt igazán népszerű a hagyományos értékeket továbbra is őrző parasztasszonyok körében, sőt, a pártvezetés nagy részében sem, ahol a férfiak domináltak.

Bár a férfiak sokszor és lelkesen ittak a nők egészségére, valójában az egész szovjet társadalomban előítéletek tömege élt tovább. Például a férfiak egyáltalán nem ösztönözték a nők vezető pozíciókba kerülését.⁸ Az is fokozta a férfiak ellenérzését, hogy a NEP (az új gazdaságpolitika) bevezetése idején, a munkanélküliség nehéz körülményei közepette,

a nőkben óhatatlanul riválisokat láttak – akkor is, ha a nők, megfelelő képzettség hiányában, nem tudták velük felvenni a versenyt, s különösen nehéz helyzetbe kerültek, ha még gyermeket is neveltek. A társadalmi nemek közötti viszony tehát korántsem volt mentes ellentmondásoktól, sem a húszas években, sem később, a sztálinizmus idején, amikor a hagyományos értékrend újra megerősödött. A rendszer ugyanakkor hivatalosan a nemek egyenlőségét hangsúlyozta. Az 1936-ban elfogadott sztálini alkotmány kimondta, hogy a nők a férfikkal azonos jogokat élveznek. A nők emancipációját tehát – mint a munkásosztály emancipációjának részét – befejezettek tekintették. Ez fogalmazódott meg a plakátokon is, ahol a nők ugyanazt a kemény fizikai munkát végezték, mint a férfiak, s boldogan vonultak szavazni az őket felszabadító vezetőkre. A munkásnők téglát pakoltak, traktort vezettek, arattak és háborús kitudntetésekkel viseltek. Politikai gyűléseken is ábrázolták őket, ahol a munka érdekében építő javaslatokat, kritikát követeltek. Valójában éppen a nőiesség visszazorítását várták el tőlük, s ez látszik az ábrázolásokon is: a munkahelyeken a munkások egyenjogúsága nem tette lehetővé, hogy a nők nőiesnek, csinosnak és elegánsnak mutakozzanak, vagy saját öltözködési stílusuk legyen.

A képeslapokat az ábrázolt életterületek alapján is lehet csoportosítani. A század elején készült egyik képeslapon szereplő bájos, fiatal lány még virágot visel a blúzán, ami alakjának légyságot kölcsönöz. Blúzáat gyöngyök díszítik, ünnepi öltözetben fogja át a szénaköteget, tartja a sarlót, göndör haja kilátszik a fejkendő alól. Fehér blúza a tisztaságot jelképezi, alakjában nem a szocializmus hálás építője, hanem egy fiatal, kacér menyecske jelenik meg. Az egyszerűség tehát még nem járt együtt puritánsággal; a lány alakja nem erőt, hanem szépséget közvetít. A háttérben föltűnik az otthon is, ami nyugalmat, melegséget áraszt.

Ezzel szemben egy másik, már a forradalom után készült képen megjelenített nőalak mintha azt mondaná: dolgozni jó, mert jó dolog, hogy elő tudom teremteni magamnak a kenyeret. Itt már nem az otthon, hanem a közösségi termelés jelenik meg az évszakok feltűntetésével. Ezen a képen is van stabilitás, de ennek forrása már teljesen más: a biztonságot nem az otthon melege, hanem a közösségi élet nyújtja. A képen a szovjet nő a jövőbe tekint: a művész célja nem a pillanat megragadása és megőrkítése, hanem a boldog jövő, a kommunizmus megvalósításának ábrázolása. Ami nem lehetséges kemény és kitartó erőfeszítés nélkül – talán ezért is olyan szigorú számos munkásasszony tekintete. A második képen látható nő keblét már nem virág, hanem csillag ékesíti. Mi következik ebből? Nyilvánvalóan a párt érdeme, hogy képes kenyeret tenni a dolgozók asztalára, s a munkásnő az ő soraikba tartozik. Itt tehát a végső jelentés az, hogy a dolgozó nő maga a párt, aki a népet táplálja.

A gyári munkásnő, a *rabotnyica* ábrázolása népszerű jelenség volt a szovjet időkben. Ez a nő nem a természetben, hanem mesterséges környe-

zetben, a mindenható gépek mellett dolgozik. Ő már a párt vasakarátát, a természetet uraló magatartását közvetíti felénk, aki csakis szigorú, fegyelmezett viselkedéssel tudja küldetését teljesíteni. Ő tehát a szovjet nőábrázolás központi alakja, aki nyers fizikai erejét a szocializmus építésének szenteli. Ha megnézzük ezt a nőtípust, világossá válik, hogy ő a korszak kulcsfigurája, azé a korszaké, amely a fizikai munkát emeli piedesztálra, és ennek megfelelően a proletárok öntudatát erősíti. A nők szemében ez az öntudat és szigorúság tükröződik, amivel képesek megvédelmezni az általuk is képviselt rendet.

Mindez eszünkbe sem jut, ha a század eleji szelíd parasztlányra tekintünk, sarlóval a kezében. A munkásnőkben az ő ellenpólusát, harcias amazonokat láthatunk, akiknek szigorú tekintete nem ismer irgalmat a párt programjával ellenszegülő munkakerülőkkel vagy árulókkal szemben. A kalapács és a sarló fegyver a szocializmus védelmében, de egyben jelképe a munkásosztály és a parasztság összefogásának is.

A húszas, harmincas évek képeslapjainak jelentős része gyermekek számára készült, abból a célból, hogy körükben is népszerűsítsék a párt-propaganda céljait, s a felnövekvő generáció részére megalkossák az új, követendő mintát, melynek fontos eleme volt a tanult, okos és emancipált szovjet nő.⁹

A nők öltözete ezeken az ábrázolásokon egyszerű, praktikus munkaruha. A megjelenített nőalak lehet hajlékony és erős, de semmiképpen sem törekeny.

A nő, aki a harmincas évek plakátjain amiatt örvendezik, hogy felszabadult a mindennapos konyhai robotolás alól, a szocializmusban új lehetőségeket lát, magát felszabadítotttnak tartja. Ezzel kapcsolatban érdemes hangsúlyozzuk, hogy a proletár asszonynak, a bolsevikok szerint, a munka adta meg a lehetőséget, hogy a társadalom érdekében kamatoztassa értékes képességeit. Ezek – Lenin szerint – az otthoni robotolás, a család feltétlen kiszolgálása közben elvesztek volna a közösség számára.¹⁰

Bár a szovjethatalom törvényileg írta elő a nők és férfiak azonos bérezését azonos munka esetén,¹¹ e modern és feminista szempontból példaértékű egyenjogúsítás mögött fel kell fedeznünk a racionális, gazdasági megfontolásokat is. Az új szovjetkormányának a szocializmusban minden munkáskézre szüksége volt, ezért a nők felszabadítása a korábbi függőségekből, s ezáltal a munkaerőpiacon való foglalkoztatásuk lehetővé tétele, nyilvánvalóan az új hatalom érdekében állt.¹²

Azon nők előtt, akik a szovjethatalom hívei lettek, a lehetőségek korábban sohasem tapasztalt bősége nyílt meg: akár a legfelsőbb vezetésbe is bekerülhettek, ahol bizonyíthatták tehetségüket. Ez történt Alekszandra Mihajlovna Kollontaj esetében is, aki komisszárként és forradalmárként a legfelsőbb pártvezetésben kapott helyet. De ahogy ő maga is megírta *Munkásnők és parasztasszonyok Szovjet-Oroszországban* című munkájában,

a polgárháború idején a munkásnők csupán egy része tartott a bolsevikokkal, miközben hatalmas tömegek passzívak maradtak. Sőt, sok nő ellenségesen viszonyult a szovjethatalomhoz. A legelégedetlenebb szólamok ezen nőktől származtak, főleg a boltok és elosztó központok előtt, az új kormány nehézkes működése, a háború és az áremelkedések miatt. Az ellenforradalmárok és a fehérek ezért számíthattak támogatásukra. Kollontaj szerint, ezek a nők nem értették meg, hogy csakis a szovjethatalom erősítheti meg őket; ők a vörösökben csupán a régi rend lerombolóit, az istentelen és szívtelen embereket látták.¹³ Nyilvánvaló, hogy az ilyen esetek és ez a fajta viselkedés is jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a későbbiekben a pártvezetés a nőket elmaradott társadalmi rétegnek tekintette, s nem vette komolyan érdekeik képviselését.

A harmincas években a plakátokon ugyanakkor már megjelentek azok a nőábrázolások is, amelyek fenyegetően léptek föl a bolsevikok ellenségeivel szemben. Az egyik képen hatalmas, vörös nőalak gereblyével a kezében tartóztatja fel a hozzá képest parányi méretű gazdag parasztokat és papokat, mondván: „a mi kolhozunkban nincs helyük a kulákoknak és pópáknak!” Egy másik plakáton a felirat nyíltan hangoztatja, hogy a vallás a dolgozó nők ellensége, amely eszköz arra, hogy a nőt rabságban tartsa. A vallásellenes plakátokon gyakran két nőalak szembeállításával ábrázolták a régi világ és az új, haladó rend ellentétét. Például az egyik plakáton egy kisgyermek kezében Bibliát tart, fehér fejkendőt visel, és élesen szemben áll egy fiatal munkásnő (*rabotnyica*) alakjával, aki *Pravdat*at olvas, és elutasítja a feléje nyújtott Bibliát. Egy másik képen egy gonosznan ábrázolt öregasszony egyik kezével a templom felé mutat, a másikkal pedig egy fiatal leány haját fogja, aki éppen az iskolába igyekszik. A plakát így állítja szembe egymással a hagyományos egyházi és a modern, világi iskolai tanítást. A cári rendszer elsöprésével nem maradhatott fenn annak szellemi támasza, az egyház sem.

A bolsevik propaganda szerint, a nők önmaguk eltartóivá léptek elő, felszabadulva korábbi kiszolgáltatott helyzetükből. A plakátok azt sugallták, hogy a dolgozó, falusi nő és a párt akarata egy és ugyanaz, még ha a valóságban ez nem is volt így.

Ugyanakkor abból a szempontból folyamatosságot is láthatunk, hogy a bolsevik propaganda a nők problémáit sohasem választotta el a munkásokéitól, mindkettőt a proletariátus hatalmával tartotta orvosolhatónak.

Lenin kiemelt fontosságot tulajdonított a nők felszabadításának. A *Munkás és Paraszt Nők Első Összoroszországi Konferenciáján*, amelyet 1918. november 19-én tartottak meg Moszkvában, a következőket mondta: „A nők helyzete mindmáig olyan, hogy rabszolgahelyzetnek mondják: a nőt elnyomja a háztartás, és ebből a helyzetből csak a szocializmus tudja megszabadítani.”¹⁴ Hangsúlyozta: „A dolgozó nők tetemes részének jelentős részvétele nélkül a szocialista forradalom nem lehetséges.”¹⁵ Ez ad

magyarázatot arra, miért folytatódott a plakátpropaganda olyan intenzíven a polgárháború befejezése után is.

Az új szovjet társadalomban, a harmincas évektől, a nő második legfontosabb kötelessége – amellett, hogy dolgozó nőként feltétel nélkül támogatnia kellett a szocializmus ügyét –, az anyaság volt. A nő (amennyiben termékeny volt) jó állampolgárként csak akkor állhatta meg a helyét, ha a szocialista társadalom reprodukálásából is kivette részét. Ez különösen a harmincas évektől volt jellemző elvárás. Az akkori plakátok egyikén az államhatalom felszólítja az anyákat, hogy ne dobják el maguktól gyermekeiket, mert a szovjet kormány segínyt ad nekik.

Az anya a század eleji ábrázolásokon Máriát, Jézus anyját szimbolizálta. Ezzel szemben a szovjet képeslapok erőt és egészséget sugalló női már egészen más eszményeket közvetítettek. Nem készültek olyan képeslapok sem, amelyek a nőket lenge ruházatban ábrázolták: az egyszerű, zárt, gyakran egyszínű ruha lett a proletár asszonyok viselete. A vörös szín kiemelt szerepet kapott: a bolsevik hatalmat szimbolizálta.

A harmincas években a pártfegyelemhez már a szexuális visszafogottság is hozzátartozott. Korábban még létezett olyan felfogás, amely a nők számára is szexuális egyenlőséget hirdetett. Ennek volt kiemelkedő szószólója az említett Alexandra Kollontáj, aki szerint a szexnek épp' olyan természetesnek kellene lennie a nők életében (is), mint egy pohár víz elfogyasztásának. Csakhogy a harmincas években azoknak a hangja, akik a családot meg akarták erősíteni, egyre hangosabbá vált. A NEP idején (1921–1928) sok nő hátrányos helyzetbe került, mivel a kormány a nehézipar fejlesztésére összpontosított, és kevesebbet fordított az olyan közintézményekre, mint amilyenek a közkonyhák vagy az óvodák voltak. Az utóbbiak nőket foglalkoztattak, a többi nőnek pedig – átvállalva a főzés és gyermekfelügyelet feladatát – lehetővé tették, hogy saját munkájukra koncentrálhassanak. A munkanélküliség magas volt, és többnyire a nők voltak azok, akik elveszítették a munkájukat, mivel képzetlenebbek voltak a férfiaknál, illetve ha gyerekeik voltak, nem tudtak egyensúlyt teremteni a munka és a család között. Ráadásul számos férfi a párton belül is úgy gondolkodott, hogy nem lenne annyi gyerek az utcákon, ha a nőket nem alkalmaznák olyan magas számban.¹⁶ Így aztán újból az anyák szerepét hangsúlyozták, és a magánszférában a nők inkább érvényesülhettek, mint szociális területen.

A képeslapokon a szovjet nő tehát ruházatában rendkívül visszafogott volt, nem viselt látványos kiegészítőket – ékszereket, tollakat –, és tekintetéből hiányzott a kacérság. Mindezek ugyanis a korábbi uralkodó osztály fényűző életmódjára emlékeztettek, amihez ráadásul erkölcsi züllöttséget is társítottak. A munkásasszony öltözködése egyszerű, fegyelmezett és zárt volt, így a nőket nem lehetett többé szexuális szabadossággal vádolni. Határozottan jelezte, hogy nem a testből él, vagy azokból az előnyökből,

amiket vagyona biztosított neki, hanem kizárólag saját munkaerejéből és tehetségéből.

A húszas évek ábrázolásain feltűnő, hogy a plakátokon a gyermekek egészséges szülőket kérnek maguknak. Ebben nyilvánvalóan közrejátszottak a rossz egészségügyi viszonyok és a higiénia elhanyagolása. Az 1919-ben létrehozott *Narkomzdrav*¹⁷ rendkívüli nehézségekkel találta szembe magát, mivel a világháború, majd a polgárháború idején megjelent járványok hatalmas pusztítást okoztak. Erőteljes propagandakampánnyal vették fel a harcot a betegségekkel szemben, mivel az orvosok a problémák gyökerének az orosz lakosságnak az alapvető higiéniai elvárásokkal szembeni közönyét tartották. Ezért kezdetét vette a lakosság felvilágosítása a higiénia és az egészség területén.¹⁸

Voltak olyan plakátok is, amelyek megmutatták, hogyan kell gondoskodni egy újszülöttről. Más propagandakiadványok a szülőktől a dohányzásról és ivásról való leszokást követelték, de ugyanilyen fontos volt a rendszeres edzés népszerűsítése is: a nőktől is elvárták, hogy fizikailag erősek legyenek. Az ifjúságot a stadionokba irányították, mert az új emberideál erős testalkatával fel tudta venni a versenyt a betegségekkel.

Ne gondoljuk ugyanakkor, hogy a nő egészsége a hatalom fontos szempontjai közé tartozott. A faluban élő szovjet asszony ábrázolásának egyik legkifejezőbb típusa a traktoros nő volt, akinek nehéz fizikai munkája éppen nőiességét veszélyeztette, mert a traktor annyira szétrázta a testét, hogy akár termékenysége veszélybe kerülhetett. A szovjet vezetés e nőknek a reflektorfénybe állításával azt akarta demonstrálni, hogy ők is éppen olyan alkalmasak bármely nehéz fizikai munka elvégzésére, mint a férfiak. Rengeteg plakát hangsúlyozta, hogy a női munka mekkora erőt jelent a kolhozokban. A *sztahanovná*¹⁹ dicsőítésével pedig azt akarták ország-világ tudomására hozni, hogy a nők még az előírt követelményeket is messze túl tudják teljesíteni. Az egyenlősítésnek tehát olyan megnyilvánulásával találkozhatunk ebben az esetben, amely rávilágít arra, hogy a párt milyen nagy önfeláldozást és együttműködést várt el a nőktől.

A tudás értékévé mersedésével is itt találkozhatunk. A szocializmus ugyanis lehetővé tette számos tehetséges fiatal számára, hogy tanulhassanak, s képzettségüknek megfelelő munkát vállalhassanak. A tehetségeseket felkarolták, s az iskolai tantárgyak közül az éneket és a rajzot is fontos tantárgyaknak kiáltották ki. Ezek mind azt hivatottak igazolni, hogy a munkásosztály semmivel sem tartja magát kevesebbnek, mint a korábbi rendszer uralkodó osztályai, és általános műveltségben igyekeztek utolérni őket. Mindez azonban csak a nagy tanítók követésével volt lehetséges, vagyis Lenin és Sztálin kultusza magától értetődően a rendszer része volt, ők az új rend emblematikus személyiségei voltak. Ők emelték fel a munkásság kulturális színvonalát, ők adtak biztonságot és kenyeret a dolgozóknak, ők karolták fel az árvákat.

A szovjet nőnek tehát mindenképpen egy férfias eszmék által irányított társadalomban kellett helyt állnia. Elvileg azon az alapon volt egyenrangú a férfival, hogy ő maga is azonos műveltséggel rendelkezhetett, és a munkahelyén kellő rátermettséget mutatott. Ez a progresszió azonban nem jellemezte a privát szférát, különösen nem a párkapcsolatokat, amelyekben a nő nem lehetett független a férfitől, hiszen a házasság számított továbbra is a szocialista társadalom alapkövének.

A konzervatív, patriarchális beidegződések újra megerősödtek. A válás újból nehezen kivitelezhetővé vált és a hivatalos propaganda – főként a Pravda újságban – a szülők kötelességeit hangsúlyozta, illetve arra biztatta a fiatalokat, hogy családot alapítsanak.²⁰

Amennyiben férfi és nő együtt jelent meg az ábrázolásokon, föltűnő, hogy nem egymásra figyelnek, hanem csupán egymás mellett állnak vagy dolgoznak. Az ábrázolásokon az egymás közötti kapcsolatok kevésbé hangsúlyosak, inkább a külvilágnak szóló üzenet a fontos. Az eltérés, amely az ideológia szintjén az egyén és a kollektíva között feszült – s amely a polgári világ, azaz a kapitalizmus, illetve a szovjet világ, vagyis a szocializmus alapját képezi –, a képen is megjelent. Az egyéni érzésvilág, az intim szféra háttérbe szorult a kollektíva mindenhatóságát hirdető plakátokon. A közösség java mindenekfelett állt, és természetesnek tartották, hogy az egyén mindent ennek rendeljen alá. Nem volt már olyan része a privát szférának, ahol nem a párt sugallta volna saját értékrendjét. Azaz az otthoni munka a szocializmus építésének része volt, a nő és a férfi együttműködése pedig a kommunista társadalom alapja.

Ugyanakkor nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy mindez mennyi ellentmondást tartalmazott. Hiszen nem sikerült a nőket felszabadítani az otthoni robot alól, éppen ellenkezőleg: a hagyományos családmódel, amely a nőtől a háztartási munkát éppúgy elvárta, mint korábban, a hétköznapi gyakorlatában újra megerősödött. Ráadásul a gyermekek tanítása, nevelése is a nő kötelességei közé tartozott. Egyes plakátokon azt is olvashatjuk, hogy az írástudatlan gyermek az anyja szégyene. Vagyis nem a párté vagy a tanítónőé, s nem is a szülőké közösen, hanem csakis az anyáé, aki nem foglalkozott eleget a gyermekkel.

A gyerekeket rengeteg plakát biztatta jó tanulmányi eredmények elérésére, a kitűnő tanuló volt az eszményi gyerek, aki mindig jelest kapott. A gyerekeket a plakátok arra biztatták, hogy otthon önállóan kell a leckét megcsinálniuk. A munka szeretetére nevelés is a plakátok fontos célja volt.

Nem esett még szó a szovjet társadalom egyik kulcsfigurájáról, a pedagógusról. A plakátok a tanítónők dicsőségét hirdették, minthogy az ifjúsággal, a szocialista társadalom jövőjével foglalkoztak. A katonás, poroszos oktatás rendszerében a gyerekek számára ők képviselték a vezetést, akikhez tisztelettel és illő távolságtartással kellett viszonyulniuk.

A második világháború sok nő életében újabb mérföldkönek bizonyult, számos új szerep vállalására kényszerítette őket. „Oroszország Anyácska”, az orosz nép számára a Haza hagyományos metaforája, egy idősödő nő képében jelent meg, aki – természetesen vörös ruhában – mindenkit harcra hívott. Máskor szenvedő fiatal anyákat mutattak a plakátokon, akik a Vörös Hadsereg védelmét kérték. Az ábrázolásokon gyermekek is megjelentek, akik szintén harcra sarkallták a katonákat, mondván: jövőjük a győzelemtől függ. A fasizmus elleni küzdelemben számítottak a nőkre: a plakátokon megjelent a felhívás, hogy a gyárakban a nők vegyék át a férfiak munkáját, illetve aki képes rá, fogjon fegyvert.

Fontos megjegyezni azonban, hogy a propaganda ezekben az esetekben is különbséget tett a nők egyes csoportjai között. A várandós, kisgyerekes anyukák vagy az idősebb asszonyok otthon maradtak és az iparban, illetve a mezőgazdaságban vállaltak munkát, míg a fiatal nők és lányok a frontra mentek. (Nagyon sokan közülük tinédzserek voltak, akik még be sem fejezték a tanulmányaikat, de részt akartak venni a katonai szolgálatban.) Az ország élelmiszerellátását biztosító, mezőgazdasági munkát végző nőket sohasem hívták be katonának, maximum partizánnak állhattak.

A német támadást követően a nőket egészségügyi dolgozóknak, illetve a hadiiparba munkásnak hívták. Partizánnak önként állhattak, de a frontszolgálatról el voltak tiltva, ehelyett a hátszágban végzett munkájukat hangsúlyozták. Azonban 1942 elején, hosszas viták után a párt központi bizottsága hivatalosan is elfogadta és megerősítette a nők katonáskodásának lehetőségét, melyet a hatalmas emberveszteségek indokoltak. Ez volt a háború legnehezebb időszaka, és már az ipari dolgozókat – köztük a nőket is – fegyverbe hívták, amiről például egy puskát szorító munkásnőt ábrázoló plakát tanúskodik. A Vörös Hadseregben létrehoztak vegyes, illetve tisztán női alakulatokat is. A hivatásos női harcosok száma 1943 végén érte el a csúcst, ekkor már több mint 800 000 katonanő küzdött a Vörös Hadseregben, illetve különféle partizán egységekben, földön és levegőben egyaránt.²¹

Előfordult, hogy a nők a hadseregben vezető beosztásba kerültek, de ez nem volt jellemző. Bátorságukat és hősiességüket gyakran honorálta a szovjet vezetés posztumusz kitüntetésekkel. A média még azután is, hogy már nem hagyhatta figyelmen kívül a női harcosok ügyességét, elsősorban szovjet nőként, s nem tehetséges katonaként ábrázolta őket. A propaganda az idősebb katonanőket a férfi harcosokról gondoskodó anyafiguraként, a fiatalabbakat nővéreiként ábrázolta.²²

A nők számára előírt szerepek tehát mindig a hatalom érdekeinek megfelelően változtak, nem beszélhetünk állandó nőideálról a szovjet korszakban. Ebbe éppen úgy belefértek a találékony partizán nők, a profi pilóták és mesterlövészek, mint azok a nők, akik otthon gyermekeiket nevelték és várták vissza a háborúból férjeiket, vagy azok, akik a földeket

művelték. Mindannyian békére vágytak – ez volt a plakátok egyik legfontosabb üzenete.

A győzelmet viszont olyan nőalaknak ábrázolták, aki a kezében kardot tart. Ez képzeletünkben a szabadság nőalakját idézi fel, a szovjet ábrázolás azonban inkább vasfegyelmet, szigort és teljes személytelenséget közvetített.

A háborús veszteségek következtében egyre nagyobb jelentősége lett annak, hogy az anyák minél több gyermeket szüljenek, miként az is, hogy a házasságot továbbra se lehessen könnyen felbontani. Feltételezzük, hogy az utóbbit a háború idején az indokolta, hogy a katona képzeletében a család megmaradjon olyan szilárd alapnak, amelyért harcol, s amelyhez szeretne hazatérni. A háború után a várandós, a sokgyerekes, illetve az egyedülálló anyák számára megnövelték az állami támogatás összegét. Az új családjogi törvény az anyaság, a gyermekek és a család intézményének a védelmére fókuszált.

Azok az anyák, akiknek legalább három gyermekük volt, illetve az egyedülálló anyák tehát nagyobb anyagi támogatást kaptak. Ebben az időben jelent meg a „hős anya” titulus, s terjedtek el az anyasági medálok is.²³ Az anyasági medált az öt vagy hat gyerekes anyák kapták, az „anyák dicsősége” érdemrend esetében hét–kilenc gyermek anyja volt érdemes a kitüntetésre, a „hős anyáknak” pedig tíz vagy még több gyermeket kellett nevelniük. Utóbbiakat előszeretettel ábrázolták a plakátokon, amint az anya gyermekeivel bizakodva tekint a boldog jövőbe.

Fontos ezzel kapcsolatban Ruth Tudor észrevétele. Az ábrázolások, szerinte, olyan idilli képet mutattak, mintha a gyermekek felnevelése egyáltalán nem jelentette volna nehézséget anyjuk számára.²⁴ A plakátokon a gyermekek a boldog jövő zálogai, akiknek mindkét szülő örül. A valóságban azonban a nőktől gyermekeik gondozása és nevelése rendkívüli áldozatokat követelt.

Sztálin mint a gyermekek legfőbb védelmezője szintén gyakran megjelent a szovjet plakátokon. Ő volt az, aki – a propaganda szerint – biztosította a boldog gyermekkort az úttörőknek. A párt mint a fiatalok első számú barátja, igyekezett meggyőzni a szülőket arról, hogy gyermekeiket nem helyes verni, és gondoskodást ígért az árvák számára is.

A pártpropaganda a plakátokon azt is hirdette, hogy a szovjet munkásosztály helyzete sokkal jobb Nyugaton élő társaikénál, ahol rengeteg édesanya és gyermek él kiszolgáltatottan, fedél, élelem és állami gondoskodás nélkül. A paternalista szovjet állam feladatának tekintette, hogy a nők érdekeit a saját maga által meghatározott módon képviselje, s önmagát jólétet hozó, gondoskodó államként határozta meg. A sztálini rendszer, bár önmagáról ezt állította, nem volt a nők szabad választását tiszteletben tartó rendszer. A nő elsődleges feladata az anyaság maradt. Ez a családjogi törvényben is tükröződött: az egyedülálló személyeknek

vagy azoknak a házaspároknak, akik hivatalosan nem házasodtak össze, és háromnál kevesebb gyermekük volt, adózniuk kellett. A rendelkezés a 20 és 50 év közötti férfiakra, illetve a 20 és 45 év közötti nőkre vonatkozott. Az adó mértéke a foglalkozástól és a jövedelemtől is függött. Mentességet kaphattak a katonák és feleségeik, valamint azok a nők is, akik az államtól nyugdíjat vagy gyermekeik után segílyt kaptak, továbbá a rokkantak, a 25 év alatti diákok és azok az állampolgárok, akiknek gyermekei a háborúban meghaltak vagy eltűntek.²⁵

Bár a meddőség szintén felmentést adott a törvény alól, a nők másfajta, a családanya-szereppel ellentétes törekvéseit nem tartották tiszteletben. Csupán másodlagosan fordíthattak figyelmet saját önmegvalósításukra, s mind a munkahelyen, mind a háztartásban száz százalékos teljesítményt vártak el tőlük. Nem szabad ugyanakkor elfeledkeznünk arról sem, hogy a tanulás és munkavállalás korábban nem tapasztalt lehetőségeket kínált számukra.

Fontos megjegyezni azt is, hogy a nőnap kiemelésével minden év március nyolcadikán lehetővé tette, hogy – még ha csupán rövid időre is – megemlékezzenek a nők és az anyák erőfeszítéseiről. Nem volt a társadalomnak olyan szeglete, amelyet a nők hősiessége ne hatott volna át, ezért fontos volt, hogy köszönetet mondjanak nekik, és megünnepeljék nőiességüket – egy olyan társadalomban, ahol a nemek különbözőségét egyébként nem hangsúlyozták. A szocialista társadalomban a Nőnap egyben annak a demonstrálására is szolgált, hogy a nők hivatalosan egyenrangúak a férfakkal.²⁶ Volt olyan nőnap ábrázolás is, ahol a szövönő óriásként magasodott a tömeg fölé, ezzel érzékeltetve a megnövekedett erőt, amit a csendben, háttérben dolgozó nők képviseltek. Az ellentmondás azonban rendkívüli módon szembetűnik, ha arra gondolunk, miért nem valósult meg még jobban a nők vezetői pozíciókba kerülése.

A sztálini korszak felfogása a nőkről két szempontból mindenképpen tanulságos. Egyfelől, a párt a nők tiszteletére tanított, s megmutatta, hogy a nők is képesek bármilyen munkakörben helyt állni. Ugyanakkor azt is bebizonyította, hogy a gazdaság átalakítása és a nők szabad munkavállalása nem elegendő ahhoz, hogy korábbi elnyomott szerepükből kitörjenek, és nagy számban a közéletnek szenteljék magukat, ahogyan azt Lenin vagy Alexandra Kollontáj elképzelte. Ehhez pont azoknak a szerepeknek a meghaladására lett volna szükség, amelyeket a képeslapok és plakátok közvetítettek.

És hogy mi volt a szovjet plakátok és képeslapok másodlagos üzenete, amit az primer mondanivaló üzenetek elfedett? Az, hogy a megjelenített eszménytől senki ne akarjon eltérni, hiszen a boldogsághoz vezető út csak a szocialista értékrend követésével lehetséges.

A képeslapokon keresztül betekinthettünk egy letűnt világ hétköznapjaiba, ahol a pártpropaganda az élet minden területére behatolt és köve-

tendő mintákat nyújtott. Eszerint a nő föltétlen kötelességei két egymással párhuzamos életterületen összpontosultak. Az egyikén dolgozó nőként kellett megállnia a helyét, beosztottként vagy ritkább esetben vezető pozícióban, a másikon pedig otthon, háziasszonyként illetve anyaként kellett eleget tennie kötelességeinek. A szovjetrendszer rengeteg nő életében eredményezett gyökeres változást. A munkásasszony (a *proletarka*) és a parasztasszony (a *kolhoznyica*) a plakátokon és képeslapokon korábban nem jellemző agresszív, már-már fenyegető magatartást mutattak. A munkásnő szigora – amit a legtöbb plakáton megfigyelhetünk – alighanem abból is származott, hogy céljait nehezen megvalósíthatónak érezte, még ha a plakátok egy részén a munka élvezetesnek és természetesnek volt is beállítva.

A rendszer a nőkből igyekezett a maximumot kihozni, amihez támogatást és elismerést ígért, amennyiben a szovjet közösség tagjai és a párt hű támaszai maradnak. A siker feltétele – a lojalitáson kívül – a szorgalom és a kitartás volt. Motivációnak szánták a kitüntetések is, a „belőled is lehet hős” üzenetével. A nő azonban csupán a párt által meghatározott kereteken belül találhatta meg önmagát. Nem volt ajánlatos másban hinnie, vagy templomba járnia, mert akkor nem tartozhatott a haladó szovjet szellemiséghez, s a párt értékrendjétől eltérő véleményét nem volt tanácsos, sőt, veszélyes volt hangoztatnia.

A szovjetrendszer a férfi–nő-kapcsolatokat is gyökeresen átalakította, amit az ábrázolások is hűen tükröztek. A nőnek az élet minden területén partnerének kellett lennie a proletár férfinak, miközben egyedül is helyt kellett állnia. Egyenlőség helyett tehát kettős teher hárult rá: a munkahelyen és a háztartásban. A szovjet nőnek egyszerre kellett alkalmazkodnia és a férfiktól függetlenül helytállnia.

Sztálin halála után (1953), Hruscsov főtítkársága idején azonban már nemcsak elismerték, hogy a nőkérdést nem sikerült megfelelően megoldani, hanem megpróbálták a nők problémáin enyhíteni is. A harmincas évek óta ez volt az első kormányzat, amely az erőforrások egy részét a védelem és a nehézipar területéről átirányította a szociális szférába, ami az életszínvonalban szerény javulást eredményezett. Ennek keretei között lehetett már fogyasztási cikkeket is termelni, s újra lehetett divatos cipőt vagy női ruhát kapni. A szerénység azonban az öltözködésben továbbra is meghatározó erény maradt, s ha valaki ettől eltért, az rosszállást váltott ki.

Bár a kormányzat a népesedési politikában tartózkodott az erőszaktól – az 1936-tól érvényben lévő abortusztilalmat 1955-ben eltörölték –, ám nem tették elérhetővé a nem kívánt terhesség megelőzésének egyéb módjait. Erről nem létezett semmiféle szervezett felvilágosítás, az anyákat inkább a magzat megtartására ösztönözték. A válás könnyen kivitelezhetővé vált a gyakorlatban, amivel ugyan lehetővé tették a nők számára, hogy elmenekülhessenek rossz házasságukból, de a meglehetősen konzervatív 1944-es családjogi törvény – bár sok nő tiltakozott ellene –, továbbra is

érvényben maradt. A hagyományos női szerepekkel kapcsolatos sztereotípiák is tovább éltek, és a politikai döntéshozatal is változatlanul a férfiak kezében összpontosult. A többszörös teher iszonyú présben tartotta a nőket, akik megfelelő képviselet hiányában képtelenek voltak saját jogaik érvényesítésére.

A *glasznooszt*y idején azután felerősödött azoknak a hangja, akik a nők megvalósult emancipációját bírálták – kevesellték. A megváltozott hangnemet mi sem érzékeltette jobban, mint az, hogy 1987-ben Valentyna Tyereskova, a *Szovjet Nőbizottság* elnöke, a világ első úrhajósnője, az ünnepelt híresség, éles kritikát fogalmazott meg a nők érdekében. Ezt egy olyan szervezet vezetőjeként tette, amelynek korábban a rendszer méltatása volt a feladata.²⁷ Az olyan, korábban tabunak számító témák, mint a drogfogyasztás vagy a szabad szerelem, most újra a média érdeklődésének középpontjába kerültek. De Gorbacsov politikája a nőkérdéssel kapcsolatban inkább a konzervatívok nézőpontjával eset egybe, mint az általa példaként említett lenini modellel.²⁸

Összegzésképpen megállapíthatjuk: a nőkkel kapcsolatos politika a Szovjetunióban mindvégig patriarchális és konzervatív maradt, amit a képeslapok és plakátok is hűen tükröztek.

Jegyzetek

- ¹ Erwin Panofsky: *Ikonográfia és ikonológia: bevezetés a reneszánsz művészet tanulmányozásába* (1939) In uő: *A jelentés a vizuális művészetekben*. Tanulmányok. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1984. 290.
- ² Szónyi György Endre: *A hatalom ikonológiája*. In *Tér, Művészet, szellemiség*. Konferenciakötet I. (Szerkesztette: Herczeg Tamás.) Szegedi Szabadtéri Játékok, Szeged, 2014. 172.
- ³ *Szeccszói képeslapok*. Válogatás a Salzburgi Rupertinum gyűjteményéből, a Salzburgi Ünnepi Játékok vendégkiállítása. 1990. március 14. – április 8. Katalógus. Összeállította: Kratochwill Mimi. A kiállítást rendezte és az előszót írta: Sigrun Loos. Budapest, Vigadó Galéria.
- ⁴ Deutsch Gábor: *Képeslapok a múltból. Életek, történetek, zsinagógák, képeslapok*. Budapest, Gabbiano Print Nyomda és Kiadó Kft, 2010. 8.
- ⁵ A polgárháború idején a dalocskák, a táncok, továbbá a propagandisták és a plakátok voltak a bolsevik párt üzeneteinek legfontosabb médiumai.
- ⁶ Elveit elsőként Makszim Gorkij, Nyikolaj Buharin és Andrej *Zsdanov* körvonalazta 1934-ben a *Szovjet Írók I. Kongresszusán*. Király István: *Profetikus esztétika és szocialista realizmus. Fórum*, 1949. 3. sz., 230–233. In *A magyar irodalom története. Irodalompolitika*. <http://mek.oszk.hu/02200/02227/html/01/53.html>
- ⁷ <https://www.facebook.com/budapestpostergallery/posts/889383384457734>
- ⁸ Font Márta, Krausz Tamás, Niederhauser Emil, Szvák Gyula: *Oroszország története*. Budapest, Pannonic Kiadó, 2001. 528–529.
- ⁹ http://www.nlr.ru/eng/exib/20_30/

- ¹⁰ Barbara Alpern Engel: *Women in Russia, 1700-2000*. Cambridge, Cambridge University Press, 2004. 141.
- ¹¹ И. И. Юкина: Русский феминизм как вызов современности, Санкт Петербург, Алетея, 2007. 442.
- ¹² A nők számára bármilyen közösségi munka elérhetővé tétele nem új gondolat. Plátón *Az állam* című munkájában leírta, hogy badarság lenne a lakosság közel felét kitevő nők munkaerejét lemondani, amit a közösség szolgálatába lehetne állítani. Plátón: *Az állam* (Fordította: Jánosy István.), Szeged, LAZI Bt, 2001.
- ¹³ А. М. Коллонтай: Работница и крестьянка в Советской России в А. М. Коллонтай: Избранные статьи и речи 1972. 323–324. http://www.pseudology.org/Bolshevik_i_lenintsy/Kollontay_IzbrannyeStatiRechi.pdf
- ¹⁴ Marx, Engels, Lenin: *A nőkérdésről és a családról*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1974. 116.
- ¹⁵ Uo. 115.
- ¹⁶ Martin Roberts: *Európa története 1900–1973. Az új barbárság kora?* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992. 261–262.
- ¹⁷ A Lenin utasítására létrehozott szervezet célja a szovjet emberek egészségének megőrzése volt.
- ¹⁸ In Bernstein, Frances L.: *Envisioning Health in Revolutionary Russia*. The politics of gender in sexual-enlightenment posters of the 1920s. http://www.jstor.org/stable/131518?seq=1#page_scan_tab_contents
- ¹⁹ Alekszej Grigorjevics Sztahanov, donyeci bányász nevéből származó munkavereseny-mozgalom, amelyben a *sztahanovok* és *sztahanovák* a munkaterv 100 %-a feletti teljesítményt nyújtottak.
- ²⁰ Martin Roberts, i. m. 261–263.
- ²¹ Az Állami Honvédelmi Bizottság (GKO) 1941. október 8-án kiadott 99. számú parancsa értelmében elkezdték 3 női repülőezred – egy vadász-, és két bombázóezred – felállítását, amelyeket a hadsereg női tisztjei vezetnek. Lásd: *Sztálin repülő amazonjai*. http://katpol.blog.hu/2010/03/08/sztalin_repulo_amazonjai
- ²² https://en.wikipedia.org/wiki/Soviet_women_in_World_War_II
- ²³ Magyarországon például az ötvenes években az a mondás járta, hogy „Asszonynak szülni kötelesség, lánynak szülni dicsőség.”
- ²⁴ www.altusoft.hu/history/ruthtudor/4.html
- ²⁵ Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР, II. 1938–1967, 414.
- ²⁶ A nőnap eredete 1857. március 8-ra nyúlik vissza, amikor amerikai textilipari dolgozó nők tüntettek jobb munkakörülményekért és magasabb bérezésért. Véglegessé akkor vált ez a dátum, amikor 1917. március 8-án (a Julianus-naptár szerint február 23-án) nők tüntettek Szentpétervár utcáin kenyérért és békéért. Miután II. Miklós lemondott, és az új, polgári kormány szavazati jogot adott a nőknek, ez a dátum lett a nők egyenjogúságért vívott küzdelmének emléknapja is.
- ²⁷ Barbara Alpern Engel: *Women in Russia 1700–2000*. Cambridge, Cambridge University Press, 2004. 251.
- ²⁸ o. 252.

A vallás mérreg! Óvd a gyermeked tőle! (1930)